

УДК 331.102.12

О. І. Чакій

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

В статті розглянуто і вивчено зарубіжний досвід стимулювання домашніх господарств як основної форми господарювання в сільських поселеннях регіону, а також розглянуто можливість запровадження окремого досвіду в Україні. В статті доведено, що в основному підтримка товарних домогосподарств у провідних країнах здійснюється у формах гарантованих позик, цільового бюджетного фінансування, пільгового кредитування, надання пільг при оподаткуванні доходів, цільового субсидіювання, розвитку ринку оренди землі, розвитку кооперації тощо.

Ключові слова: домогосподарства, досвід, стимулювання, розвиток, інструменти

Chakiy O. HOUSEHOLD DEVELOPMENT TOOLS: FOREIGN EXPERIENCE

The article examines and examines the foreign experience of stimulating households as the main form of management in rural settlements of the region, and also considers the possibility of introducing a separate experience in Ukraine. It is proved that the main support of commodity households in the leading countries is in the form of guaranteed loans, targeted budget financing, preferential lending, income tax incentives, targeted subsidization, development of the land lease market, development of co-operation, etc.

Keywords: households, experience, stimulation, development, tools.

Невід'ємною умовою існування ринкової економіки є наявність різноманітних суб'єктів господарювання, субстанцію яких формують домашні господарства, підприємницький сектор та держава. В структурі ринкових суб'єктів господарювання особливо важлива роль відводиться домогосподарствам, оскільки саме тут реалізуються основні функції, зв'язані з відтворенням, формуванням та використанням людського потенціалу.

В Україні, з поглибленням ринкових відносин, домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин опинилися в нових умовах функціонування, суттєво розширилася сфера їх діяльності в таких галузях, як торгівля, транспортні перевезення, надання різного роду послуг тощо. Однак особливо важливою є їх роль в аграрному секторі економіки. Сьогодні особистим селянським господарствам (ОСГ) належить провідна роль у виробництві основних видів продукції сільського господарства, формуванні доходів сільського населення, нейтралізації соціальної напруги на локальних ринках праці.

Особисті селянські господарства вивчені дуже поверхово, а наукові доробки, напрацьовані в процесі реформи, не доведені до рівня практичного використання. Необхідність апеляції до зарубіжного досвіду стимулювання даного сектору економіки обумовлена багатьма факторами, основними з яких є гостра потреба в активізації соціального потенціалу села, більш ефективного використання ресурсів їх розвитку, що мають місцевий характер, врахування національно-етнічних особливостей трудової діяльності, культури праці, її мотивації та мобільності.

В працях А. Балян, О. Бородіної, А. Гайдуцького, П. Гайдуцького, М. Гладія, М. Зубця, М. Лендела, М. Маліка, В. Мікловди, О. Онищенко, І. Прокопа, П. Саблука, В. Трегобчука, А. Юзефовича,

В. Юрчишина, К. Якуби та багатьох інших вчених розкриваються різні аспекти реформування аграрного сектору економіки, становлення нових суб'єктів господарювання та їх роль у розв'язанні складних соціально-економічних процесів в аграрному секторі економіки. Разом з тим, досвід розвинених країн світу щодо стимулювання даної форми господарювання і можливості його застосування в Україні ще не є достатньо вивченим, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду стимулювання домашніх господарств в ринковій економіці та з'ясування можливостей його застосування в Україні.

Основним напрямом у стимулюванні та активізації діяльності селянських домашніх господарств є розробка фінансово-кредитного механізму, а тому важливе значення має узагальнення зарубіжного досвіду сприяння розвитку домогосподарств, що в переважній більшості формують сектор мікробізнесу.

Корисним для України у плані задіяння членів домогосподарств до трудової діяльності є досвід тих країн, в яких важливу роль при створенні додаткових робочих місць відіграє держава. Так, у Німеччині поряд із приватизацією крупних державних підприємств та відродженням ефективно діючих середніх федеральний уряд та країни ЄС надали широку фінансову підтримку для створення нових підприємств, які б змогли компенсувати значну частину робочих місць, втрачених внаслідок структурної перебудови господарства. Значна фінансова підтримка надається насамперед тим, хто розпочинає власну справу, займається інноваційними розробками тощо.

Одним з головних напрямів державного регулювання у Швеції є розробка і реалізація різних програм на ринку праці. Зокрема, для стимулювання зайнятості і попиту на робочу силу їх є більше десяти.

Завдання полягає у заохоченні попиту на працю в періоди його спаду. Крім того, вони надають можливість безробітним здобути виробничий стаж, що полегшує їх працевлаштування на відкритому ринку праці, а також закладає основу для вибору професії чи курсів перекваліфікації.

В Італії державною системою зайнятості працездатного населення передбачено формування фонду компенсаційної зарплати («інтеграційна каса»). Цей фонд створюється профспілками для того, щоб дати підприємствам можливість перечекаати циклічні коливання ринкового попиту на їх продукцію, проведення технологічної реконструкції, що обмежує масові звільнення. При цьому населення, яке отримує допомогу по безробіттю з «інтеграційної каси», не відноситься, згідно з італійською статистикою, до безробітних [1, с. 23].

У Болгарії політика на ринку праці передбачає надання допомоги безробітним у працевлаштуванні, професійній орієнтації та реалізації програм і проєктів стимулювання зайнятості. Основним джерелом фінансування активних і пасивних заходів на ринку праці є фонд «Професійна кваліфікація і безробіття». В результаті проведення цих заходів намітилися позитивні тенденції щодо збільшення чисельності зайнятих у сфері послуг у приватному секторі, неурядових організаціях, на ринку нерухомості, готельному господарстві та громадському харчуванні.

Перелічені вище заходи, які проводять розвинені країни Західної Європи, цілком можна впроваджувати і в Україні. При цьому треба зважати на такі чинники, як особливості регіонального розвитку в країні, обмежені можливості їх фінансової підтримки, високий рівень тінізації економіки.

Характеризуючи зарубіжний досвід, слід враховувати, що він має і чимало негативних моментів, а саме: відсутність дієвого демократичного контролю за виконанням законодавства щодо політики зайнятості.

Як бачимо, світова практика нагромадила чималий досвід управління використанням трудового потенціалу в системі розвинених ринкових відносин. Проте використання такого досвіду в Україні потребує виваженості та всебічного обґрунтування, враховуючи ті протиріччя, що виникають на етапі зламу старої системи господарювання, сформованої на засадах адміністративно-командних методів управління.

Як відомо, у світовій практиці значна увага приділяється розвитку приватного сектора і особливо малого та дрібного бізнесу, куди слід відносити і селянські господарства. Наприклад, у США і Західній Європі близько 75% робочих місць дає саме малий бізнес. У таких країнах Центральної Європи, як Польща, Чеська Республіка близько 45% робочих місць зосереджено у мікробізнесі. В Росії це приблизно 20%, а в Україні лише 18%, хоча є реальні можливості підтримати добробут народу саме у сфері мікробізнесу.

Нині Україна намагається використовувати кращий зарубіжний досвід у формуванні сучасної державної аграрної політики. Проте цей процес стримується багатьма чинниками, зокрема:

несистемною, а в деяких випадках недостатньо якісною розробкою відповідних законодавчо-нормативних актів; обмеженістю фінансових можливостей держави для впровадження ефективних механізмів регулювання ринків сільськогосподарської продукції; використанням незначних обсягів коштів державного бюджету для підтримки конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору та створення відповідної інфраструктури.

При цьому варто максимально використати уроки створення ефективного аграрного сектору в розвинених країнах, зробити все, щоб уникнути прикрих помилок у майбутньому при організації функціонування цього важливого сектору економіки.

Практика розвинених країн свідчить, що структурні зрушення в економіці, виникнення нових галузей і збільшення питомої ваги зайнятих у перспективних сферах діяльності відбуваються винятково за рахунок масового динамічного створення нових робочих місць в малих формах підприємництва, в тому числі і домогосподарствах. На перший погляд здається, що домогосподарства переходять у товарну форму на свій страх і ризик. І дійсно, за 5-7 років майже вся сукупність дрібних фірм і компаній повністю оновлюється, на їх місце заступають все нові і нові, більш конкурентоздатні, сприяючи позитивним структурним зрушенням в економіці. У більшості країн не менше половини всіх зайнятих працюють на дрібних підприємствах. Навіть у сучасній Японії половина всіх працюючих зайнята на найдрібніших фірмах, а разом з дрібними підприємствами вони дають роботу 75% японців.

Найчастіше домогосподарства товарного характеру виникають тоді, коли в складі їх сімей є професіонали зі стажем роботи близько 10 років. Наприклад, у Франції в 1986 р. 44% підприємств були створені переважно фахівцями, 42% – робітниками і службовцями. Близько 23% підприємств створили колишні безробітні, 3% – учні і студенти [5, с. 41].

Стимулюванню розвитку малого і середнього підприємництва особливу увагу приділяють у Німеччині. В її східних землях цей процес розвивається у двох напрямках: створення нових підприємницьких одиниць, розукрупнення та роздержавлення вже наявних. Проте розширення приватного сектора і створення додаткових робочих місць наштовхується на нестачу у населення вільних коштів. Для вирішення цієї проблеми застосовуються різноманітні пільгові кредити під інвестиції. Так, в рамках Програми допомоги з формування власного капіталу надаються довгострокові (на 20 років) кредити для створення самостійного приватного господарства або для започаткування приватної практики особами вільних професій (лікарі, адвокати, консультанти, художники та інші категорії громадян). Кредит надається, як правило, якщо у претендента є власні кошти в розмірі 15% від запланованих інвестицій [4, с. 2].

Особливу увагу слід звернути на Сполучені Штати Америки, де у сфері надання фінансових послуг сільськогосподарським товаровиробникам діють спеціальне Агентство з обслуговування фермерів, Товарно-кредитна корпорація, селянські гарантійні

фонди для кредитування й підтримки страхування ризиків, селянські кооперативні банки та інші інституції. Ними здійснюються програми товарного кредитування вирощування майбутнього врожаю, визначеного конгресом США за відповідним переліком сільськогосподарських культур, організовуються закупівлі надлишків основних видів продовольчих товарів безпосередньо у виробників, надаються спеціальні фермерські позики для їх розвитку, підтримується страхування сільськогосподарських ризиків, здійснюється кредитування під низькі відсотки для підтримки виробництва стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції з поверненням кредитів винятково у товарній формі тощо. Для сільськогосподарських товаровиробників, які беруть участь у визначених конгресом США програмах, щорічно затверджуються гарантовані державні ціни на сільськогосподарську продукцію. Крім того, після підписання відповідних контрактів сільгоспвиробникам, в тому числі і фермерам, надається можливість одержати некомерційну безвідсоткову позику розміром до 50% загальної вартості майбутньої продукції. З метою підтримки виробника також передбачена щорічна державна програма (в межах 40 млрд. дол.) для надання допомоги малозабезпеченим верствам населення продуктами харчування через застосування продуктових талонів. Існують ще й окремі державні програми підтримки експорту сільськогосподарської продукції і продовольства.

Слід звернути увагу і на практику Швеції, де держава проводить енергійну політику прямого і непрямого регулювання зайнятості, спрямовану на запобігання масовому безробіттю і одночасно на прискорення розвитку технічного прогресу шляхом надання податкових пільг і кредитів високотехнологічним галузям, а також на створення нових підприємств у регіонах, де існує надлишок робочої сили. Шляхом надання державних субсидій і кредитів заохочується і розвиток бізнесу в домашніх господарствах селян. До того ж, розміри таких кредитів і субсидій досить значні. Так, частка власника у стартовому капіталі підприємства в середньому становить лише 10%, до 70% можуть становити державні субсидії, а 20% – кредити.

У Франції поряд із програмами Європейського Союзу та урядовими програмами підтримки розвитку сільськогосподарських товаровиробників впроваджені додаткові спеціальні напрями їх підтримки – через формування відповідних фінансових фондів шляхом стягнення спеціальних податків (у розмірах, що не перевищують, як правило, 1% митної вартості реалізованих окремих видів товарів). Наприкінці 90-х років минулого століття таких податків було понад 40. Зібрані кошти спрямовуються на фінансування діяльності професійних організацій виробників окремих видів продукції, а також для забезпечення захисту інтересів товаровиробників, їх інформування та орієнтування щодо кон'юнктури ринків, пошуку партнерів по бізнесу, фінансування виставкових заходів тощо.

Слід також звернутися і до зарубіжної практики щодо отримання членами домогосподарств, які зайняті в сільському господарстві, певних фінансових пільг при оподаткуванні, а також пільгового кредитування інноваційної діяльності підприємств. Досвід організації кредитного обслуговування країн із розвинутою економікою довів, що всі вони створили специфічні умови для обслуговування аграрного сектору економіки. У цих країнах почали створювати державні системи кредитної підтримки впровадженням різних форм кредитного обслуговування, підтримкою цін і доходів. Наприклад, у Франції поширені види пільгових позик, які повертаються у разі досягнення підприємством успіху, та позик із пільговими відсотками. Також у Франції створені безробітними підприємства звільняються від виплат соціальних податків терміном на шість місяців. У Німеччині безробітним, що створили підприємства, надається податкова пільга в розмірі третини податку на соціальне страхування, а також цим малим підприємствам видають пільгові кредити при опануванні ними високотехнологічних виробництв. У Японії фінансова корпорація малого бізнесу на пільгових умовах надає довгострокові позики на розширення основного й обігового капіталів. Крім того, держава (під заставу майна компанії) гарантує приватним банкам своєчасне погашення кредитів, які вони надають компаніям.

Прийнятним для України може бути також досвід Канади, Німеччини, Польщі, Чехії, Латвії, Росії, Китаю та інших аграрно розвинутих країн, який вимагає додаткового вивчення та професійного узагальнення для використання з метою підтримки вітчизняних товаровиробників. Загалом аналіз міжнародного досвіду свідчить, що у розвинутих країнах обсяги державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників коливаються в межах 30-40%, а в окремих (зокрема Японії, Швейцарії) доходять навіть до 70% вартості виробленої продукції.

Не можна оминати і того факту, що нині внутрішній ринок здебільшого контролюється посередницькими структурами, основною метою яких є якомога менше заплатити за вирощену продукцію сільгоспвиробнику при купівлі і якнайдорожче продати споживачеві.

Це призводить до зубожіння сільгоспвиробників, а покупці не мають можливості купувати продукти за високими цінами. В результаті створюється враження штучного перевиробництва продукції, а для посередника з'являється можливість експорту останньої. Такі дії зводять нанівець практично всі зусилля держави з підтримки села, а найголовніше – втрачається саморегульовальна дія ринку, оскільки наслідки, які виникають у результаті взаємодії попиту і пропозиції в цьому випадку, починають знову ж таки посередники.

На нашу думку, необхідно піднімати питання про створення в країні єдиної аграрної біржі, органу, який

би належав аграріям, захищав інтереси сільгоспвиробників і проводив єдину в країні цінову політику. Про це говорив і Президент України В. А. Ющенко. Саме така біржа здатна створити найбільш сприятливі умови селянам для продажу їхньої продукції, а допомога держави через цю структуру могла б бути найбільш ефективною.

Слід підкреслити, що єдина аграрна біржа із мережею філіалів і брокерських контор – це те, що необхідно і селянам, і державі, вона зможе реально відрегулювати ринок.

У селянина повинна бути впевненість у гарантованій реалізації вирощеної ним продукції за прийнятною ціною. Тільки за такої умови з'являться у сільгоспвиробника бажання виробляти продукції більше і кращої якості. Про це свідчить досвід цивілізованих країн світу. Роботу біржі має контролювати держава, як це робить Державна комісія з товарної ф'ючерсної торгівлі в США, але ж це має бути селянська структура, оскільки іншого шляху захистити інтереси селян не існує.

Зрозуміло, що реально з біржами можуть співпрацювати великі товарні господарства, дрібні ж і середні виробники, до яких відносяться господарства населення, для формування товарних партій продукції мають об'єднуватися в кооперативи. Як відомо, кооперація широко розвинена у світі і за її допомогою вирішуються питання не лише збуту, а й забезпечення виробництва продукції, розв'язання технічних і технологічних проблем.

Нині назріла необхідність створення таких виробничих кооперативних формувань на селі, засновниками і членами яких були б практично усі жителі сільського населеного пункту – власники земельних і майнових паїв. Таке об'єднання повинно включати як членів ОСГ, які працюють безпосередньо в своїх господарствах, так і найманий штатний персонал (включаючи його керівництво).

Діяльність кооперативу полягає в тому, що під час функціонування кооперативних формувань їхні члени передаватимуть свої паї (земельні й майнові), а також наявні грошові внески до статутного фонду. Кількість і величину паїв та розмір внесків беруть до уваги при розрахунках за оренду й розподіл прибутків кооперативу. Співзасновники повинні обирати керівництво кооперативу, яке в подальшому формуватиме штатний персонал найманих працівників із відповідним розміром зарплати. Інші засновники свою діяльність здійснюватимуть в особистих селянських господарствах. Таким чином, результати діяльності кооперативного об'єднання складатимуться з того, що зроблено безпосередньо найманими працівниками та членами особистих селянських господарств.

Важлива роль поряд з кооперацією належить і корпоратизації приватних (зазвичай сімейних) господарств. На відміну від кооперації останніх, корпоратизація є порівняно новим явищем в аграрній сфері економіки розвинутих країн. Участь фермерів у постачально-збутових кооперативах не завжди дає

змогу ефективно вести господарську діяльність. З метою використання переваг великого виробництва і передусім зростання прибутковості невеликі господарства (поряд із кооперуванням) об'єднуються з іншими. На відміну від кооперації, окремі члени новоутворених структур втрачають виробничу самостійність. Корпоратизація селянських господарств спричинює появу агроформувань, що функціонують на засадах приватно-спільної форми власності й асоційованого господарювання. Зазначимо, що корпоратизація набула значного розвитку в США. За кількістю господарських одиниць у США абсолютно переважають сімейні ферми – майже 90%. До речі, цей показник у 1992 році становив 85,9% і у 1997 році – 86%. Водночас партнерства і корпорації, які обробляли 27,1% земельних площ, виробили 46,8% товарної продукції та одержали 47,3% чистого доходу. Саме це дає підстави вважати, що об'єднання агровиробників слугує чинником кращого використання земельних ресурсів. Тому є всі підстави вважати, що корпоратизація у сільському господарстві набуває подальшого розвитку.

Говорячи про розвиток селянських домогосподарств, не можна не відмітити і питання землеволодіння і розміру орендної плати за землю. У країнах із розвинутою ринковою економікою домінуюча частка сільськогосподарських угідь знаходиться в обороті на ринку оренди землі й лише 3% купується чи продається, зокрема в США та Ірландії – 1,2%, Великобританії, Франції та Італії – 2,0, Німеччині, Голландії, Бельгії – 1,5-2,5, у Данії – близько 4% земельного фонду [6, с. 123]. Така ситуація характерна як для Америки, так і для Західної Європи. Перевага оренди перш за все зумовлена відсутністю у домогосподарств достатньої кількості коштів, щоб придбати у власність землю, та можливістю раціональнішого використання капіталів для модернізації виробництва.

Еволюційний характер здійснення земельної реформи у країнах Східної та Центральної Європи супроводжувався широким використанням механізмів оренди, які у землекористуванні становлять понад 40%, зокрема у Словенії – 8%, Польщі – 20, Болгарії – 75, Словаччині – 96%. Розмір орендної плати має значні коливання. Так, у 1998 році за 1 га орендованих площ сплачували: у Чехії – 19 дол., Словаччині – 43, Польщі – 59, Словенії – 71, Болгарії – 73, Угорщині – 75 та Албанії – 177 дол. [6, с. 124].

У Чехії орендарі ведуть виробництво майже на 50% сільськогосподарських угідь. Орендну плату визначають на договірних засадах, але вона не може бути меншою 1% облікової вартості землі, встановленої Державним кадастровим управлінням і Державним управлінням земельного фонду [2, с. 126].

У Польщі в 1997 році 76% державних земель було передано в оренду, середній термін якої становив 12 років, орендна плата – близько 3% від вартості угідь або вартості 2,5 ц жита. Частка орендованих

площ у земельному фонді країн світу має значні коливання – від 13—23% в Ірландії, Японії, Італії та Данії до 50—67% у Канаді, Франції та Бельгії [3, с. 138].

В Україні статус земель сільськогосподарського призначення поки що не дає змоги використовувати їх як заставу. Нестабільна інвестиційна та економічна ситуація, ціновий дисбаланс призвели до збитковості більшості підприємств, погіршення родючості ґрунтів, нагромадження боргових зобов'язань по орендній платі. Як наслідок сільське господарство знаходиться в економічній кризі та є донором для інших сфер економіки.

Досвід розвинених країн світу свідчить, що державна політика у сфері сільського господарства й земельних відносин зокрема має спрямовуватись на заохочення процесу концентрації та інтеграції сільськогосподарського виробництва з об'єднанням промислового, торгового й банківського капіталів, реалізації програм соціального захисту населення, охорони земель і навколишнього середовища, розвитку сільських територій.

Отже, як показує зарубіжний досвід, надання прямої фінансово-кредитної підтримки домашнім господарствам товарного типу здійснюється здебільшого у формах гарантованих позик, цільового бюджетного фінансування, пільгового кредитування, надання пільг при оподаткуванні доходів, включаючи і нульові ставки оподаткування та звільнення від сплати окремих із них, цільового субсидювання, розвитку ринку оренди землі, розвитку кооперації тощо.

Список використаних джерел

1. Баб'як Г. П. Зайнятість – головна умова використання трудового потенціалу / Г. П. Баб'як, В. М. Островерхов // Регіональні аспекти розміщення продуктивних сил України: зб. наук. пр. – 1997. – Вип. 1. – С. 23-25.
2. Губені Ю. Аграрна реформа у Чеській Республіці: від «оксамитової революції» до європейської інтеграції. Приклад, гідний наслідування / Ю. Губені. – Львів: Українські технології, 2001. – 368 с.
3. Данькевич А. Є. Світовий досвід оренди / А. Є. Данькевич // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 138-144.

4. Занятость маргинальных слоёв в индустриальных странах: сб. обзоров. – М.: Институт научной информации по общественным наукам РАН, 1996. – 148 с.

5. Цісецький О. Є. Трансформація структури зайнятості населення регіону в умовах економічних перетворень / О. Є. Цісецький. – Тернопіль, 2003. – 184 с.

6. Tillak P., Schulze E. Land Ownership, Land Markets and their Influence on the Efficiency of Agricultural Production in Central and Eastern Europe // ... – 2000. – Pp. 123-124.

References

1. Babyak H. P., & Ostroverkhov V. M. (1997). Zaynyatist' – holovna umova vykorystannya trudovoho potentsialu [Employment - the main condition for the use of labor potential]. In *Rehional'ni aspekty rozmishchennya produktyvnykh syl Ukrayiny [Regional aspects of the placement of productive forces in Ukraine]*: Vol. 1 (Pp. 23-25). [in Ukrainian].
2. Hubeni, Yu. (2001). *Ahrarna reforma u Ches'kiy Respublitsi: vid «oksamytovoyi revolyutsiyi» do yevropeys'koyi intehratsiyi. Pryklad, hidnyy nasliduvannya [Agrarian reform in the Czech Republic: from the "velvet revolution" to European integration. An example worthy of imitation]*. Lviv: Ukrainian Technologies. [in Ukrainian].
3. Dankevych, A. Ye. (2007). Svitovyy dosvid orendy [World experience of lease]. *Ekonomika APK – Economy of the Agroindustrial Complex*, 3, 138-144. [in Ukrainian].
4. Zanyatost' marginal'nykh slofov v industrial'nykh stranakh [Employment of marginalized groups in industrialized countries] (Reviews Collection) (1996). Moscow: Institute for Scientific Information in Social Sciences. [in Russian].
5. Tsisetsky, O. Ye. (2003). *Transformatsiya struktury zaynyatosti naseleennyi rehionu v umovakh ekonomichnykh peretvoren' [Transformation of the employment structure of the population of the region in the context of economic transformation]*. Ternopil. [in Ukrainian].
6. Tillak P., & Schulze E. (2000). Land Ownership, Land Markets and their Influence on the Efficiency of Agricultural Production in Central and Eastern Europe. ... Pp. 123-124.